

A keleti expedícióktól a rokonnép-mítoszig

Tóth Gergely: *Japán–magyar kapcsolattörténet, 1869–1913. Gondolat Kiadó, Budapest, 2018. 338 oldal*

A 20. század fordulóján jelentkező turanista mítoszok máig a japán és magyar nép közös kapcsolati diskurzusának, ethoszának szerves részét képezik. A mű egyik deklarált célja így azon *közelség-mítoszok* felderítése és eloszlatása, amelyek a magyar–japán faji és nyelvi rokonságnak a mai diplomáciában is hangoztatott téveszméinek propagálásához vezettek. Tóth Gergely japanológus történész könyve azonban sokkal több, mint a turanista toposzok megtagadása: nagyívű szintetizáló munka révén és források segítségével bemutatja a két nemzet közös történelmét, valamint a turanizmusnak megágyazó ideológiai atmoszféra kialakulását. A mű relevanciáját a történeti analízis tárgyai biztosítják, hiszen a világgazdaság két hasonló státuszú, késetten modernizáló nagyhatalmát (Japánt és az Osztrák–Magyar Monarchiát) vizsgálja a szerző. A bevezető gondolatok nagy hangsúlyt fektetnek a kapcsolattörténet szerzteágazó voltára, melynek eredményeképp a könyv tematikus, bevallottan kísérleti jellegű szerkezettel rendelkezik. A mű témáját és tárgyalt korszakát tekintve beleilleszhető a legutóbbi átfogó, japán–magyar kapcsolatokat tisztázó munkák sorába. Tóth könyve szinte egyidőben jelent meg Wintermantel Péter szintén mítoszszlatásra hivatott, 20. századot átölelő kapcsolattörténeti művével.¹ Kifejezetten a magyar turanizmus történetével pedig legújabbban Ablonczy Balázs foglalkozott.²

A szerző a könyv első fejezetében (*Felzárkózás, modernizáció*) a turanista Baráthosi Balogh Benedektől vett idézettel állítja párhuzamba saját alapgondolatát: ugyan „*sajátságos játéka véletlennek, hogy a japán nép is éppen 1867-ben lépett az európai értelemben vett haladás terére*” (15. old.), a hasonlóságkeresés mellőzésével érdemes objektív kritériumokra alapozni a kapcsolattörténetet. A Monarchia 1867-ben a dualista kompromisszum után, Japán pedig 1868-ban a Meidzsi-restaurációt követően indult el a modernizáció útján. A szerző szerint azonban az eltérő adottságok folytán Japánnak „*későn jövőként*” is nehezebb volt, mint Magyarországnak a Monarchián belül, ahol „*ráadásul különösebb pénzügyi és társadalmi áldozatok nélkül*” (33. old.) zajlott a modernizáció, s nem feltétlen kellett a szociáldarwinizmusból eredő gyarmatosítástól félni. E gondolatot azonban szükséges árnyalnunk, hiszen a kiegyezést követően az ország turbulens politikai korszaka következett, s a Habsburg Birodalom egészét is meg rázta a német egységfolyamatban elszenvedett kudarc.

A második fejezet (*Expedíciók, tudományos eredmények*) behatóan foglalkozik a Monarchia és a magyar elit gyarmatpolitikai törekvéseivel, minthogy a különböző missziókat és a Monarchia flottájának missziócénterítő műveleteit taglalja, melyek a diplomáciai célokon túl a hatalomdemonstrációt szolgálták a térségben. Mindamelllett, hogy felmerült egy gyarmati adminisztráció létrehozása, s a missziók is a potenciális gazdasági telepek létrehozásának céljával indultak

¹ Wintermantel Péter: *Nippon-babona. A magyar–japán diplomáciai kapcsolatok története*. Budapest, 2016. Lásd továbbá: Wintermantel Péter – Umemara Yuko: *Trianon és a japán diplomácia. Magyar vonatkozású japán dokumentumok, 1914–1923*. Budapest, 2021.

² Ablonczy Balázs: *Keletre, magyar! A magyar turanizmus története*. Budapest, 2016.; Uő.: *Vers l'Est, magyar! Histoire du touranisme hongrois*. Paris, 2021.; Uő.: *Go East! A History of Hungarian Turanism*. Bloomington, 2022.

útnak, a Monarchia szegényes tőkeexportjának köszönhetően már a korabeli beszámolók szerint sem tudott élni a keleti piacok kínálta lehetőséggel. A szerző ugyan használja Robin Okey munkáját,³ mely – más revizionista szerzők munkáihoz hasonlóan – az összbirodalmi perspektívát helyezi előtérbe a nemzeti történetírásokkal szemben, Tóth főként Magyarországgal mint a Monarchián belüli külön politikai közösséggel foglalkozik. A kizárólagos nemzeti szemlélet azonban érthető módon háttérbe szorítaná a Lajtán túli szereplők jelentőségét a két állam nemzetközi kapcsolatainak taglalásában. A szerző ezért megfelelő érzékkel cseh–japán, osztrák–japán, lengyel–japán, szlovák–japán és horvát–japán kapcsolattörténeti kitekintéssel ellensúlyozza perspektíváját a kötet végén. Ugyancsak ebben a fejezetben Tóth Gergely részletgazdagon tárja fel az első osztrák–magyar–japán állami kapcsolatfelvétel történetét. A küldöttségben a Monarchia történetének olyan ismert kalandorai és diplomatái vállaltak szerepet, mint például Kaas Ivor, Hengelmüller László és Xantus János. A kötet legérdekesebb összefoglalói között találjuk az ifjú Ferenc Ferdinánd főherceg világkörüli útját és diplomáciai misszióját (1892–1893) tárgyaló részt, illetve a Japánból Európába utazó Ivakura-misszió (1871–1873) leírását. A japán küldetés egyik résztvevőjének beszámolójából kiváló idézeteket tár a szerző az olvasók elé, majd a rákövetkező fejezetben a japán és a magyar utazók világába enged betekintést. Az oktatás-turizmus statisztikai összehasonlításából igen érdekes adatokkal gazdagodunk, s meg tudhatjuk, hogy a hazai felsőoktatás történetében etalonnak tekintett Klebelsberg Kuno szakpolitikáját kezdetben japán oktatáspolitikai lépések inspirálták. Az utazók beszámolóit nem kizárólag érdekes szociografikus epizódokként jelennek meg a könyvben, hanem mintegy alulnézetből élénk tárulnak az

átalakuló japán társadalom mindennapjai és az ott élő magyarok boldog vagy épp konfliktusos kapcsolatait, valamint az interkulturális érintkezés olyan megdöbbentő jelenségei, mint az „ideiglenes” feleségek, a *rasamenek* története.

A harmadik fejezetben (*Utazók, útleírások*) azonban az elbeszélés a vezérlő műfaji koncepció áldozatává válik: az ismertetés inkább felsorolásszerű, és a szöveg a két ország interperszonális kapcsolatainak lajstromaként működik pusztán. Sokszor ismétlődnek egyes személyek, események leírásai (például Vámbéry Ármin, Strausz Adolf, Zichy Ágost). Mindazonáltal a japán vagy más idegen nyelvű munkák tartalmának magyar nyelvű ismertetése révén rengeteg új információra tehet szert az olvasó, különösen a tudománytörténetet és a korabeli tudás-transzfert illetően. A századfordulóhoz közeledve, a beszámolókból lassacskán kirajzolódnak azok a kulturális átfedések – oktatás, nyelvészeti kutatások –, melyek megalapozták a közelség-mítoszok későbbi térhódítását. E hatások, a korszak más eszméinek terjedésével – mint például a nemzetkarakterológia népszerűvé válásával – együtt, hozzájárultak egyfajta közös ellenségkép létrejöttéhez, melyet a szerző későbbi fejezeteiben Ady Endre soraival is szemléltet: „Mióta ők csinálják a történelmet, a kis japániak, nagy a gusztusunk rokonságba lépni velük. Banzájozva vélik köztünk sokan, hogy mi is olyan kiváló nép vagyunk. Majd csak egyszer mi is megszólalunk. Holott pedig ez a vélemény a magyar nacionalizmusnak egy bogara csak. Persze, persze. Mi csak azt csodáljuk, hogy ők verik a muszkát. Ez imponál ugyan ma az egész dicső kultúrvilágnak.” (227. old.)

A közös kultúr-diplomáciai sikerek tárgyalására, és az azokat megalapozó kereskedelmi és gazdasági fejlődés ismertetésére a mű két központi fejezete, a negyedik (*Diplomácia és külkereskedelem*) és az ötödik

³ Okey, Robin: *The Habsburg Monarchy 1765–1918. From enlightenment to eclipse*. New York, 2001.

(*Művészeti, kulturális kapcsolatok*) vállalkozik. A kereskedelmet jelentősen segítették azok a kiállítások, melyek mindkét országban kölcsönös egzotikumként találtak egymás tárgyi és szellemi produktumait. A japán kultúra bécsi világiállításán való debütálása, majd a magyar millenniumi rendezvényeken és más alkalmakon történő megjelenései valóban a kor kasszasikereit hozhatják magukkal. A könyv ötödik fejezetében – mások korábbi kutatásaira alapozva – jól követhető, hogy a hazai közgyűjtemények japán vonatkozású tárgyai hogyan szolgálták a közös kapcsolatterjesztés célját, milyen módon népszerűsítettek egy szennációs kultúrát az európai közönség előtt. A kiállítások korabeli hatását a japonizmus rövid térhódítása jelzi a kortárs művészetben. A hivatkozások között így szerepelnek Dénes Míriam, a Hopp Ferenc Múzeum kurátorának publikációi és Bincsik Mónika kutatásai, aki a kyotói egyetemen szerezte második doktori fokozatát, és a New York-i Metropolitan Museum of Art kurátora. Sokat elárul a gyűjtemények grandiozitásáról, hogy például a Baráthosi-gyűjtemény feltárása még az 1990-es években is zajlott, a Rakovszky-hagyaték feltárása máig befejezetlen. A szerző továbbá leírja a korabeli „japán láz” kétélű mivoltát. A „sárga veszedelem” irracionális, rasszista jelensége ugyanis szintén megjelent a Magyarországon, majd átcsapott az orosz–japán háború miatt fellángoló nacionalista rajongásba. Az ázsiai „rokonnép” iránti rokonszenvből táplálkozó magyar japonizmus aztán megmutatkozott a képzőművészetekben a festészet-től a porcelánfestésen át egészen a tömegkultúra termékeiig, a zongoradaraboktól a vidéki települések teaházaiig. A központi fejezetek továbbá új adalékokkal szolgálnak a Monarchia és gyarmatainak történetével foglalkozó egyre aktívabb hazai diskurzus

számára.⁴ Megtudhatjuk, hogy a Monarchia kezdetben Harry Parkes angol megbízottra és a saját Petz-misszió (1868–1871) sikerére bízta a szerződéses viszony megteremtését. A konzuli feladatok közös ellátása és a diplomáciai segítségnyújtás – főleg az ázsiai területeken – nem volt példátlan az európai hatalmak között, az angol és magyar együttműködésnek köszönhetően a Friedrich Ferdinand von Beust gróf, majd id. Andrassy Gyula gróf vezette osztrák–magyar külügynek alig pár év alatt (1869–1871) sikerült megkötnie különböző kereskedelmi és konzuli egyezményeket. A Parkes-küldetés mögött azonban nem kizárólag az angolok jó szándéka, hanem a legnagyobb kedvezmény elvére épülő, igen súlyos érdekpolitikai megfontolás állt. A távol-keleti kapcsolatok ugyan globálisabb perspektívába helyezik a közép-európai hatalmat, a fejezet által tárgyalt legérdekesebb nagypolitikai epizód mégis a Balkánhoz fűződő, az orosz-ellenes megfontolások jegyében tervezett közös osztrák–magyar–japán szövetség terve 1909-ben. A hivatkozott tervezet feltárása a japán történész Simada Maszajuki érdeme (2009), de magyarul első ízben Tóth ismerti. A téma további részletezése akár teljesebb magyar nyelvű fordítást, hosszabb terjedelmű írást is megérdemelt volna.

A bevezetőben megfogalmazott célkitűzés teljesítésére leginkább a hatodik, *Eszmék, nemzeti ideológiák* fejezet, valamint az azt követő hetedik *Kapcsolattörténeti kitekintő* című, illetve a sorszám nélküli *Bájos Tündérország, Dicsőséges Dai Nippon* című fejezet törekszik. A szerző ekkor visszatér Baráthosi Balogh Benedek, Prőhle Vilmos, Bálint Gábor, Kúnos Ignác turanizmusának problematikájához, és elemzi a magyar romantika és az orientalizmus egybefonódását. A Széchenyi Istvánnak *A Kelet népe*

⁴ Szilágyi Adrienn – Szilágyi Zsolt (szerk.): *Önkepeink. Gyarmatosítás és birodalomépítés – beszélgetés Csaplár-Degovics Krisztiánnal és Kolozsi Ádámmal*. Glossza 11. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2021.

<https://soundcloud.com/user-225585157/onkepeink-gyarmatositas-es-birodalomepites-csaplar-degovics-krisztian-es-kolozsi-adam>. (letöltés: 2021. dec. 21.)

című munkájával induló magyar keleti politikai törekvések, az állandó keleti kapcsolatkeresési láz és a korszak fantazmagórikus történeti elképzelései egybeestek a japán szenzáció hazai hullámával. A saját hatalmi elképzelések nyomán európai kapcsolatot kereső japánok között pedig szintén akadtak olyan tudósok – mint például Tagucsi Uki-csi, Ucsimura Kanzó –, akik nyitottak voltak a rokonságelméletekre. A japán oldalon a *dacu-a*, az Ázsiától való elfordulás szellemi irányzata, míg magyar oldalon épp az Ázsia felé fordulás vezette a szerzők tollát. Nem meglepő, hogy valamennyien a sajátos nemzeti törekvések számára igyekeztek ezzel legitimációt teremteni.

Összességében úgy gondolom, hogy a szétszalazódó narratíva és a források sokféleségéből fakadó rendhagyó tematikus megközelítés helyes döntés volt a kapcsolattörténeti kötet tagolására. A lábjegyzetekben bőségesen találunk fogalmi tisztázásokat, történeti háttérinformációra vonatkozó kifejté-

seket, valamint szövegközben az olvasást és tájékozódást segítő, gazdasági adatokra vonatkozó statisztikai táblázatokat. Ugyanakkor a kötet nem csupán száraz tényanyagra hagyatkozik: szórakoztatja olvasóját, rengeteg idézetet találunk, melyek segítik a „beleélést” csakúgy, mint a végén található anekdota-gyűjtemény. A kötet a keleti és ázsiai tanulmányok hallgatóinak szinte biztosan alapmű, hiszen segédleteivel alapot nyújt a századfordulós Japán és az Osztrák–Magyar Monarchia kulturális kapcsolatainak megértésére. A Monarchia ázsiai gyarmatpolitikáját és az Ivakura-missziót részletező szövegek folytán pedig Tóth Gergely könyve a dualista állam keleti államközi és interkulturális kapcsolataival foglalkozó szakemberek számára is újdonságokkal teli kézikönyvként jelenthet segítséget.

BORDÁS BERTALAN